

ویژه آثار در دست نشر آیت الله

حسن زاده آملی

۱۲۸۲ قمری به صورت سنگی در چهار جلد رحلی و با حواشی فیلسوف بزرگ حاج ملا هادی سبزواری منتشر شد. سپس به سال ۱۳۷۸ به صورت چاپ حرفی در نه جلد با حواشی حکیم سبزواری، آقا علی نوری، آقا علی مدرس زنوزی، حکیم هیدجی، استاد علامه طباطبایی و دیگران نشر یافت. چاپ سنگی آن آمیخته به تحریف، کاستیها و تصحیفهای فراوان است. چاپ نه جلدی آن نیز با اینکه با اشراف فاضلاتی چاپ شده است؛ اما با این همه از کاستیها و اشتباهها خالی نیست. استاد حسن زاده آملی اینک با سی سال پشتوانه تعلیم و تعلم و تحقیق، این کتاب گرانقدر را با چندین نسخه مصحح مقابله و تصحیح کرده و از آغاز تا پایان بر مشکلات و دشواریهای آن توضیح و شرح نگاشته‌اند. حضرت استاد در چگونگی نسخه‌ها و حواشی و توضیحات فرمودند:

نسخه‌های مورد مراجعه و تصحیح - بحمد الله - نسخه‌های مصحح و معتمدی هستند. غالب این نسخه‌ها، نسخه‌های استادان بزرگواری است که تدریس می‌فرموده‌اند و در مدت تدریس تصحیح کرده‌اند؛ مانند نسخه مرحوم میرزا محمود آشتیانی، میرزا محمد عراقی، میرزا ابوالحسن شعرانی، آقا میرزا هاشم اشکوری و... در تصحیح و تحقیق متن، علاوه بر فراهم آوردن متنی مصحح و معتمد،

استاد علامه، فیلسوف و اندیشور بزرگ حوزه، آیت الله حسن زاده آملی، از استادان مسلم فلسفه و عرفان و از سختکوشان در معارف الهی و قرآنی است که دهها اثر گرانقدر را تا کنون تصحیح و تألیف کرده و آثار فراوانی در دست تحقیق و نشر دارند. آینه پژوهش در این شماره، بخش پژوهشهای در آستانه نشر را یکسره به گزارش آثار تحقیقی در دست انتشار این استاد خستگی ناپذیر اختصاص داده است. تا سپاسی باشد - هر چند اندک - از تلاش و نستوهی دانش مردی که پس از سالها تحقیق و تدریس، همچنان استوار و راست قامت بهره می‌رساند و راه می‌نماید. آثار در دست انتشار استاد به سه گونه است که بدین ترتیب معرفی می‌شود: الف) تصحیحات، ب) تألیفات، ج) درسها.

الف تصحیحات

۱) الأسفار الأربعة

اسفار، مهم‌ترین و جامع‌ترین اثر فلسفی صدرالمجاهدین شیرازی و از عمیق‌ترین و گرانقدرترین متون فلسفی است که به عنوان متن درسی فلسفه در حوزه‌های علوم اسلامی همواره مورد تعلیم و تعلم بوده است. اسفار نخست بار در سال

فصوص الحکیم

شیخ اکبر محمد بن ابی بکر بن ابی حمزہ

والتعلیقات علیہ

بتد
ابوالعلاء عقیلی

مکتب فی الفقه من تالیفات

پیشین مجله از چگونگی آن یاد کرده ایم. (آینده پژوهش، شماره ۴، ص ۸۴-۸۶). اینک بخش حکمت آن مراحل نهایی تحقیق و تصحیح را می گذراند و امید است در آینده ای نه چندان دور به همت انتشارات ناب منتشر شود.

۳) الهیات شفا

شفا بزرگترین و جامعترین اثر فیلسوف بزرگ و متفکر عظیم‌النظیر، بوعلی سیناست. ابو عبید جوزجانی در علت نگارش آن می نویسد:

هنگامی که شیخ در همان بود، من از او خواهش کردم که شرحی بر کتب ارسطو طالیس بنویسد. او گفت این موقع فرصتی برای این کار ندارم؛ ولی اگر بخواهی می توانم کتابی تألیف کنم مشتمل بر کل علوم عقلی تا آنجا که به نظرم تمام می رسد بدون ذکر مناظرات مخالفین و رد نظر آنها. من به آن راضی شدم. (حجة الحق، ص ۶۳۳).

این کتاب را باید دایرة المعارف کاملی از فلسفه مشائیان دانست که از همان زمان تألیف همواره منبع شناخت این مکتب فلسفی و از جمله متون درسی حوزه های علوم اسلامی بوده

سعی شده است تمام منابع اقوال فیلسوفان و عارفان پیدا شود و مواضع اشاره های مرحوم آخوند در کتابهای محققان و نیز آثار خود او مشخص شود. همچنین سعی شده تفصیل و اجمال بحثها در خود اسفار نشان داده شود و جایی که سلطان بحث بوده و تحقیق دقیق مسأله در آنجا صورت گرفته، روشن گردد. نکته قابل توجه این است که در اسفار، مباحث مکرر فراوان است و برخی از بحثها از جمله اتحاد عاقل به معقول و وجود ذهنی و مثل، چندین بار مطرح شده است. از جمله بحث «مثل» در بیش از چهل مورد آمده است. در ضمن پانوشتها، همه این موارد نشان داده شده است. حواشی توضیحی بسیار مفصل است و حواشی جلد اول قطعاً از خود متن کمتر نیست؛ اما منجذبات بعدی به آن گستردگی نیست.

استادان و دانش پژوهان اینک باید خرسند باشند که با توجه به باریک بینیها و دقتهای استاد در امر تصحیح - که نمونه ای از آن را در تصحیح کشف المراد دیده اند - چاپی منقح و استوار را در پیش روی خواهند داشت. متن تحقیقی اسفار اینک در اختیار مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است که امیدواریم جلد اول آن در آینده ای نه چندان دور منتشر شود.

حضرت استاد معتقد به ضرورت جدی تحریر کتاب اسفار هستند که چگونگی و شرح آن در جای دیگری گفته خواهد شد.

۲) حکمت منظومه حاج ملاهادی سبزواری

استاد پس از سالها تدریس و تحقیق در منظومه حاج ملاهادی سبزواری، به تصحیح و تحشیه آن همت گماشتند. استاد پس از يك دوره مقابله دقیق آن از آغاز تا پایان، به نگاشتن حواشی و توضیحات پرداخته اند. متن منطق تاکنون چاپ منقحی نداشته است؛ اما بخش حکمت با اینکه از چاپ چشم‌نواز و زیبایی برخوردار است، ولی متأسفانه از متن دقیق و استوار کم غلطی بهره است. جلد اول تصحیح و تحقیق استاد که شامل بخش منطق است، منتشر شده و در شماره

پایان بر موارد متشکل آن حواشی و تعلیقاتی افزوده است. استاد دربارهٔ چگونگی چاپهای پیشین الهیات شفا و چگونگی تصحیح خود فرمودند:

«چاپ سنگی شفا بسیار مغلوط است. در تصحیح شفا، مصریان نسخه بدل زیاد ذکر کرده اند. من نمی‌گویم این کار بد است؛ بلکه می‌گویم هر کتاب اصطلاحی و زبانی دارد. مصحح باید استشمام کند و بداند که به سبک و سیاق عبارت باید چه بگوید. اگر راه به جایی نبرد، نسخه بدل بیاورد؛ ولی به صرف اینکه چند نسخه کنار هم گذاشته و گفته شود در نسخه «دال» این طور و در «ب» این طور، کار غلطی نیست؛ ولی من این روش را نمی‌پسندم. تنها در جایی که نتوانستیم یک طرف را انتخاب کنیم و دیدیم هر دو با سبک عبارت و اصطلاح مناسب است و هیچ‌گونه رجحانی نیست، نسخه بدل را یادآور شده‌ام.»

این اثر گرانقدر استاد اینک در اختیار مؤسسه

انتشارات امیر کبیر است و امید است به زودی منتشر شود.

۴) فصوص الحکم

این کتاب از آثار گرانقدر و ارجمند عرفانی است. در میان آثار علمی تصوف، فصوص الحکم از جایگاه بلندی برخوردار است. این اثر از جمله کتابهای بسیار مهم در تصوف و عرفان اسلامی است و در تفکرات فلسفی و کلامی نیز تأثیر بسزایی داشته است. فصوص از همان زمان نگارش همواره مورد توجه موافقان و مخالفان قرار گرفت. عده ای به شدت از آن انتقاد کرده و کتابهایی در رد آن نوشته اند؛ و گروهی دیگر از آن ستایش کرده در حل معضلات و تهیین دشواریهایش، تعلیقه‌ها و حاشیه‌ها نگاشته اند. آقای عثمان یحیی، در مقدمه تحقیقی و ارزشمند خود بر کتاب المقدمات من کتاب نص النصوص عارف عالی مقام سیدحیدر آملی، سیر شرحهای فصوص را بر اساس قرون معرفی کرده و فهرستی از شرحها و رده‌ها و کارهای انجام شده دربارهٔ کتاب و مؤلف را ارائه داده است. (نیز ر.ک: مقدمه نقد النصوص از ویلیام چیتک، ص ۳۸-۴۴؛ الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۸۱؛ کشف الظنون، ج ۲،

الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة

المؤلف
الحکیم الایوب الفیلسوف الربانی

صدرالذین محمد شیرازی

محدد الفلسفة الإسلامیة

التوفی ۱۰۵۰هـ

الجزء الأول * من السفر الأول

است. بخش الهیات شفا با تعلیقات صدرالمتألهین و حواشی ملا اولیا و ملا سلیمان، به خط میزرا عبدالکریم شریف شیرازی در سال ۱۳۰۳ به صورت چاپ سنگی در تهران منتشر شد. پس از آن ضمن چاپ تحقیقی و متنح آن به مناسبت هزاره ابن سینا به همت وزارت فرهنگ مصر و زیر نظر دکتر ابراهیم مدکور منتشر گردید. (برای آشنایی با شفا و شرحها و تعلیقه‌ها و چاپهای آن، ر.ک: حجة الحق ابوعلی سینا. سید صادق گوهرین، انتشارات توس، ص ۶۳۳؛ الذریعة، ج ۶، ص ۱۴۰-۱۴۳ و ج ۱۳، ص ۳۳۴؛ نشر دانش، سال اول، شماره اول، ص ۱۲).

کاستیها و نقایص تصحیح غربیان و نیز مصریان را از مشون فلسفی و عرفانی، آشنایان با تحقیق و تصحیح می‌دانند. تصحیح شفا نیز با همه انباشتگی اختلاف نسخه‌ها در پانوشتها از صحت و استواری لازم برخوردار نیست. استاد حسن زاده افزون بر سالها تعلیم و تعلم و تدریس، در آخرین دوره تدریس که هشت سال به طول انجامیده، متن را با حوصله تمام با نسخه‌های متعدّد مقابله و تصحیح کرده و از آغاز تا

ص ۱۲۶۱؛ ذیل کشف الظنون، ص ۱۹۲؛ لغتنامه دهخدا، حرف «ف»، ص ۵۶۳). فصوص پس از اوکین چاپ آن به سال ۱۲۵۲ در بولاق، بارها مستقلاً و یا به همراه شرحهای مختلف به چاپ رسیده است. گویا آخرین و بهترین آنها چاپ ابوالعلاء عقیفی است با مقدمه ای درازدامن در تحلیل اندیشه این عربی. (معجم مطبوعات العربیة، ج ۱، ص ۱۷۹؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، ص ۶۶۷). استاد حسن زاده در ضمن تدریس فصوص، متن آن را به دقت با چندین نسخه مقابله و تصحیح کرده و از آغاز تا انجام، مطالب سودمندی در گشودن مشکلات و حل معضلات آن القاء فرموده اند که این مطالب تقریر و تنظیم شده و اینک به همت مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی در حال حروفچینی و چاپ است.

۵) شرح فصوص خوارزمی

گفتیم فصوص این عربی شرحهای بسیاری دارد. از میان شرحهای فارسی آن، شرح تاج الدین حسین خوارزمی (۸۳۸م) را از همه کاملتر و دقیقتر دانسته اند. استاد حسن زاده در ضمن شمارش آثار تحقیقی خود فرمودند:

«خوارزمی مرد اهل قلم و توانایی است. او فصوص را ترجمه کرده؛ اما نه ترجمه تحت اللفظی. بلکه ترجمه‌ای وزین و سنگین که با اشعار و امثال و آیات و روایات بسیار آمیخته شده است و مآلاً ترجمه ای خیلی شیرین و نمکین و اصیل فراهم آورده که نشانگر اوج علمی اوست. من برای تصحیح آن بسیار زحمت کشیده ام و یک دوره از آغاز تا پایان بدان حاشیه زده ام که امید است مورد قبول ارباب فضل قرار گیرد.»

شرح خوارزمی بر فصوص پیشتر با تحقیق و تصحیح در دو جلد چاپ و منتشر شده است. این تصحیح به لحاظ متن و شرح متأسفانه مغلوط، ناستوار و آمیخته به اشتباهات فراوان است (مجله معارف، دوره سوم، شماره سوم، ص ۵۴۳۵). اینک که استاد با همتی بلند به تصحیح و تحشیه آن پرداخته اند، امید است در آینده ای نه چندان دور

به اهتمام انتشارات امیر کبیر نشر یابد و اهل فضل را سودمند افتد.

۶) تمهید القواعد

التمهید فی شرح قواعد التوحید، شرحی است تحقیقی و عمیق بر رساله قواعد التوحید ابوحامد محمد اصفهانی. این کتاب از آثار محکم و معتبر عرفان نظری به شمار می آید که همواره مورد توجه عارفان و فیلسوفان بوده و بسیاری بر آن شرح نوشته و یا مواردی از آن را حاشیه زده اند. سالها پیش استاد جلال الدین آشتیانی تمهید القواعد را با تصحیح و تحقیق و مقدمه ای درازدامن به چاپ رساندند. استاد حسن زاده آملی افزون بر فراگیری این کتاب در محضر استادان بزرگ عرفان، از جمله فیلسوف و عارف بزرگ مرحوم علامه طباطبایی، بارها آن را تدریس فرموده اند. استاد تمهید القواعد را نیز با نسخه های مهم و متعددی از جمله نسخه مرحوم علامه طباطبایی - که با نسخه مرحوم آیت الله آقا سیدحسین بادکوبه ای از استادان بزرگ فلسفه و عرفان تصحیح شده بود - مقابله و تصحیح کرده اند و از آغاز تا انجام بر موارد مشکل و دشواریهای آن حواشی توضیحی نگاشته اند. این کتاب نیز حروفچینی شده و اینک به همت انتشارات قیام در آستانه انتشار است.

ب) تألیفات

آنچه تا بدینجا آمد، متون فلسفی و عرفانی به تصحیح استاد حسن حسن زاده آملی بود. در گفتگویی که با استاد داشتیم، به درخواست ما گزارشی از آثار تألیفی و نیز درسهای فلسفی و عرفانی در حال انتشار ارائه دادند که اینک با توضیحات ایشان در ذیل می آوریم:

۱- مہون مسائل النفس

۲- شرح المہون فی شرح المہون

این دو کتاب - اصل و شرح - که به عربی است و هر دو یک جا

نعمتهای الهی باشیم که از برکت انقلاب، این معارف گسترش پیدا کرده و بسیاری از درسها ضبط و ثبت شده است. بدون هیچ مداهنه و مجامله این برکت را از ناحیه انقلاب بدانیم و این نعمت را شکر گزاریم.

درسهای اسفار به توفیق خداوند مراحل نهایی تنظیم را می گذرانند و ان شاء الله به همت انتشارات امیرکبیر منتشر خواهد شد.

۲- دروس شرح فصوص قیصری

دوره چهارم تدریس شرح فصوص قیصری که پنج سال به طول انجامید، همه از آغاز تا انجام ضبط شد که اینک مؤسسه انتشارات امیرکبیر مشغول پیاده کردن از نوار و تصحیح آن هستند تا ان شاء الله منتشر شود.

۳- دروس شرح اشارات

بخش حکمت شرح اشارات نیز در دوره چهارم تدریس ضبط شده است که اینک انتشارات امیرکبیر مشغول پیاده کردن و تنظیم آن هستند تا به توفیق خداوند چاپ شود.

لازم به یادآوری است که حضرت استاد کتابهایی دیگر

نیز تألیف و تصحیح کرده اند که به علت کثرت مشاغل هنوز دست به کار نشر آنها نشده اند؛ از جمله کتابهای:

۱. شرح زیج بهادری

۲. شرح اکرمالا ناؤس

۳. دروس علم هیئت

۴. تصحیح شرح اشارات

۵. تصحیح نفس شفا.

چاپ می شود، مجموعه بحثهایی است در معرفت نفس؛ و اینک با عنوان یاد شده به وسیله مؤسسه امیرکبیر در دست انتشار است.

۳- النور المعجلی فی الوجود الظلی

مبحث وجود ذهنی و به تعبیری دیگر وجود ظلی را دو سه بار در محضر اساتید بزرگ فلسفه مانند مرحوم آیت الله علامه قزوینی و مرحوم آیت الله علامه شعرانی و دیگران خواندم و بارها درس دادم و چندین بار آن را نوشتم و پس از تنظیم نهایی به مؤسسه امیرکبیر سپردم تا ان شاء الله منتشر شود.

۴- قرآن و عرفان و برهان از هم جدایی ندارند

ما بارها گفته ایم و می گوئیم که قرآن، عرفان و برهان از هم جدایی ندارند و این را در موارد متفرقی از آثارمان نوشته ایم. اینک این مطالب را در یک مقدمه و ده فصل تنظیم کرده و تقدیم ارباب فضل می نمایم.

۵- خیر الأثر در ردّ جبر و قدر

در تفصیل و توضیح مسأله مهم جبر و تفویض نوشته شده و اینک به همت انتشارات قبله در آستانه نشر است.

۶- کلمه علیاء در توقیفیت اسما

استاد این رساله را پس از تدوین، تدریس فرمودند و اینک در ضمن مجموعه مقالات یاد نامه شهید زنده یاد، مرحوم سیدحسن شاهچراغی، به همت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در حال انتشار است.

۷- دیوان شعر، چاپ دوم، همراه با افزودن حدود هزار بیت.

ج) درسها

۱- دروس اسفار

پیشتر اسفار را در مدت چهارده سال تدریس کردیم؛ اما درسهای معقول و فلسفه ضبط نمی شد. الان از حق نگذریم و کفران نعمت نکنیم و با قلم و زبان قدردانی کنیم و شاکر

